

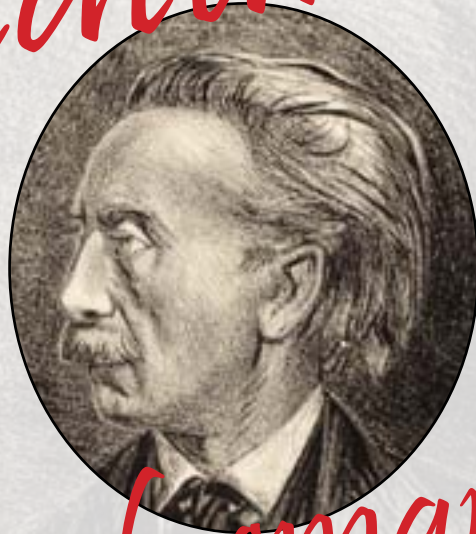
T E N T O O N S T E L L I N G

21 SEPTEMBER - 30 OKTOBER 2010

IISG - CRUQUIUSWEG 31 - 1019 AT AMSTERDAM

MAANDAG T/M VRIJDAG, 9 - 17 UUR

Multatuli

als emancipator

Deze tentoonstelling toont een selectie van brieven, boeken, brochures, tijdschriften, politieke prenten en ander beeldmateriaal uit de collecties van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en het Persmuseum rond Eduard Douwes Dekker, bekend als Multatuli (1820-1887). Centraal staat een drietal thema's: vrije en onvrije arbeid, de positie van de vrouw en de receptie in de pers van het werk van Multatuli, in het bijzonder van de 150 jaar geleden verschenen *Max Havelaar*.

Multatuli was voor velen een inspiratiebron. Zo werkten zijn opvattingen door in het streven naar emancipatie van de arbeidende klasse en van de vrouw. Henriëtte Roland Holst (1869-1952), dichteres en socialiste, las als dertienjarig meisje *Max Havelaar* en kende vele passages uit de 'Toespraak tot de Hoofden van Lebak' en het 'Lied van Saidja en Adinda' vrijwel uit het hoofd. 'Ik herlas den Max Havelaar', zo luidt de titel van een artikel dat Roland Holst in *De Vrije Katheder* van februari 1947 schreef. Het manuscript van haar artikel wordt op deze expositie getoond.

De tentoonstelling stelt niet alleen de schrijver Multatuli centraal, maar ook de persoon komt aan bod. Multatuli zocht zijn ontspanning in het beoefenen van correspondentieschaak, waar zijn voorkeur naar uitging, boven 'het spel uit de hand'.

De zogenaamde 'schaakcorrespondentie' van Multatuli met zijn vriend Derk R. Mansholt is hier tentoongesteld.

2

1 Multatuli, *Over vrijen arbeid in Nederlandsch Indië en de tegenwoordige koloniale agitatie*. 1862 Amsterdam: R.C. Meijer [IISG: N 1185/4]
 'Besteel den Javaan niet, vermoord hem niet, dan zal er blyken of hy vrywillig arbeiden wil... dat is de kwestie!'

2 Bijvoegsel nr. 44 van *De Nederlandsche Spectator*. 1876 's Gravenhage: D.A. Thieme en Martinus Nijhoff [IISG: ZK 45327]
 In een brief aan zijn uitgever G.L. Funke schrijft Multatuli dat het fout is, dat de tekenaar hem de *Max Havelaar* in de hand gaf. Dat had *Vrije arbeid* moeten zijn.

3 Multatuli, *Nog-eens: Vrije-arbeid in Nederlandsch-Indië*. 1870 Delft: Waltman [IISG: N 1185/6]
 Uit het voorwoord: 'Voor eenige jaren schreef ik eene brochure over *Vryen-Arbeid*, die meer dan eenmaal herdrukt is, maar zelden wordt aangehaald. Ze schynt, als veel van wat ik schreef, gedoemd tot het ondergaan eener by-uitnemendheid Nederlandsche straf. Men zwygt haar dood, of nagenoeg.' Oorspronkelijk afkomstig uit de bibliotheek van de SDAP afd. Utrecht.

4 F. Domela Nieuwenhuis, *Het Gulden Boekje der Vrijheid verzameld uit*

Multatuli. [1907] Den Haag: Drukkerij Nieuw Leven [IISG: N 1185/34]
 Uit het voorwoord: 'Ik gevoel mij zeer verplicht aan Multatuli en daarom volbreng ik gaarne den vriendendienst, om uit den schat zijner werken oud en nieuw te delven en dit den volke aan te bieden.'

5 *Ik heet niet Batavus Droogstoppel... Ik woon niet op de Lauriergracht in Amsterdam... Ik handel niet in koffie...* [IISG: BRO N 356/54]
 Brochure SDAP over de middenstand die het vanwege de economische crisis niet goed gaat. SDAP richt zich tot die middenstand om voor de SDAP welvaartsbeleid te kiezen.

6 *Luistert naar hen! Peter Kropotkine en Multatuli*. Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling Zandvoort. Liberta-Serie No. 2 [IISG: BRO 2883/3]
 Multatuli heeft altijd grote bewondering genoten vanuit de socialistische beweging, zelf noemde hij zich 'anti-socialist'. Over Domela Nieuwenhuis schrijft hij: 'Hij is 'n beminnelijk mens, en 't kost moeite hem te zeggen dat men z'n stelsel voor onzin houdt. Toch heb ik dit gedaan natuurlijk. Hij mocht niet in de waan verkeren dat ik 't met hem eens was.'

7 Multatuli, *De Maatschappij tot Nut van den Javaan*. 1869 Amsterdam [IISG: BRO N 440/12]
 In deze brochure gaat Multatuli tekeer tegen het 'vals liberalisme (vryarbeidschwindel)'. Hij bekritiseert deze Maatschappij als helper van de knechting van de Javaan.

8 *Multatuli over de sociale kwestie (Ideeën, Bundel II)*. 1910 Volksbibliotheek [IISG: N 1185/110]

9 *De Vrije Katheder, waarin opgenomen de vrije kunstenaar*. Amsterdam. Jaargang 6 no. 41, 14 februari 1947 [IISG: ZK 31631]

10 Brief aan H.P.L. Wiessing en een manuscript van Henriëtte Roland Holst 'Ik herlas den Max Havelaar', 1946 [IISG: ARCHIEF WIESSING, 88:11]

11 Brief van M. Douwes Dekker-Schepel aan H.P.L. Wiessing, Den Haag gedateerd 12 maart 1913, betreffende de woning waar Multatuli de Max Havelaar schreef [IISG: ARCHIEF WIESSING INV. NR. 23]
 In de vitrine een transcriptie van dit schrijven.

12 Brief mw. De weduwe M. Douwes Dekker-Schepel aan H.P.L. Wiessing gedateerd 25 mei 1910. Met briefkaart met afbeelding van het huis in Venetië waar Everdine H. Douwes Dekker geboren baronesse Van Wijnbergen is gestorven [IISG: ARCHIEF WIESSING INV.NR. 24]
 Henri P.L. Wiessing (1897-1961), van 1907-1914 hoofdredacteur van *De Amsterdammer*, ook wel bekend als *De Groene*. In de vitrine ligt een transcriptie van dit schrijven.

13 Multatuli, *Frauenbrevier*. Herausgegeben von Wilhelm Spohr. 1905 Frankfurt a.M.: Literarische Anstalt Rütten & Loening [PRIVÉ COLLECTIE: MYRIAM EVERARD]
 Een bloemlezing uit diverse werken en privé-brieven van Multatuli, samengesteld door Wilhelm Spohr (1868-1959). Oorspronkelijk uit de bibliotheek van Helene Lange. Zie ook 29.

14 Veritas (= Anna Marie Anderson), *Multatuli-Wespen*. Amsterdam, A. van Klaveren. 1888 [IISG: N 1185/185]
 Marie Anderson (1842-1912), feministe, vriendin van Multatuli en publiciste. In deze brochure schaarst zij zich achter de critici van de zogenaamde 'Multatuli-kerk'. Oorspronkelijk afkomstig uit de bibliotheek van de SDAP afd. Utrecht.

15 Marie Anderson, *Uit Multatuli's Leven. Bijdrage tot de kennis van zijn karakter*. Amsterdam, C. Daniëls. 1901 [IISG: N 1185/52]
 In dit boekwerkje reageert Marie Anderson op de biografie van Wilhelm Spohr die, in haar ogen, een te idealistisch beeld geeft van de persoon Multatuli.

16 *De Dageraad. Tijdschrift toegewijd aan de verspreiding van waarheid en verlichting in den geest van de redelijke godsdienst en zedelee*. Amsterdam: F. Günst, Uitgever. Deel 9, 1859 [IISG: ZO 17062]
 De parabel *Geloofsbelijdenis* gepubliceerd in *De Dageraad*, het orgaan van de vrijdenkersbeweging, is de eerste publicatie van Multatuli. In deze parabel geeft Multatuli aan dat 'goed mensenwerk' uiteindelijk het meest belangrijke in het leven is.

13

17 *De Dageraad. Tijdschrift toegewijd aan de verspreiding van waarheid en verlichting in den geest van de redelijke godsdienst en zedeleer.* Amsterdam: F. Günst, Uitgever. Deel 12, 1861 [IISG: ZO 17062]
Twee jaar later verschijnt in hetzelfde tijdschrift zijn beroemde 'Gebed van den Onwetende', dat eindigt met de woorden 'O God, er is geen God!'

18 Brief van R.P. Nauta en vrienden (waaronder Pieter Jelles Troelstra) aan Multatuli, Maarssen, januari 1880, betreffende enkele netelige vragen, bijvoorbeeld: 'Is het waar dat gij het Gouvernement hebt aangeboden den Havelaar tegen eene zekere som af te staan om alzo te voorkomen dat hij gepubliceerd zou worden?' [IISG: ARCHIEF TROELSTRA INV.NR. 87]
In de vitrine een transcriptie van dit schrijven.

19 Ingekomen briefkaarten 'schaakcorrespondentie' van Multatuli (Eduard Douwes Dekker) en Mimi Douwes Dekker aan Derk R. Mansholt. 1880 [IISG: ARCHIEF MANSHOLT, 558]

20 *De Schaakwerld. Orgaan van het Nederlandsch Schaakverbond,* door Dr. A. van der Linde. Jrg 1, nummer 1/3. Januari-Maart 1875. Wijk bij Duurstede: M.S. van Tussenbroek [PERSMUSEUM: PM 8069]
Via Carel Vosmaer komt Multatuli in schriftelijk contact met Van der Linde wat resulteert in een partij correspondentieschaak, die Van der Linde in een latere aflevering van *De Schaakwerld* zal publiceren.

21 *Een zaaier ging uit om te zaaien.* Uitgegeven bij de herdenking van het verschijnen van Multatuli's Max Havelaar 1860-1910 door de Vereeniging 'De Dageraad'. 1910 Amsterdam: Vermeer [IISG: N 1185/245]

22 *Het Volk. Dagblad voor de Arbeiderspartij.* 8 mei 1910 Amsterdam: Arbeiderspers [IISG: ZF 17514]
A.H. Gerhard: 'Max Havelaar 50 jaar geleden verschenen.'

23 Johan Braakensiek (1858-1940), *Een zaaier ging uit om te zaaien.* Bijvoegsel van *De Amsterdammer* van 1 mei 1910 [IISG: BG C 1/485]
Een litho van tekenaar Johan Braakensiek (1858-1940), naar het schilderij van Millet. *Een zaaier ging uit om te zaaien* is een tekst uit het Nieuwe Testament. Multatuli gebruikte deze tekst als motto voor zijn *Ideeën*.

24 *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland.* Amsterdam: Van Holkema & Warendorf. No. 1714, zondag 1 mei 1910 [IISG: ZF 48111]
Speciaal Multatuli nummer.

25a *Multatuli. Onafhankelijk Weekblad.* No. 1, 12 februari 1888 [PERSMUSEUM: PM 1288]

25b Plaat 2 uit *Multatuli. Onafhankelijk Weekblad.* No. 2, 19 februari 1888 [PERSMUSEUM: PM 1288]

25c *Multatuli. Onafhankelijk Weekblad.* No. 2, 19 februari 1888 [PERSMUSEUM: PM 1288]
Een jaar na de dood van Multatuli verschijnt onder redactie van Berend Bymholt (1864-1947) het weekblad *Multatuli* met in elke aflevering een bijgevoegde lithografie.

23

26 Begin der schoonmaak. Plaat 1 uit *Multatuli. Onafhankelijk Weekblad.* 12 feb. 1888. Amsterdam
Gereed om te worden afgevoerd liggen op de kar: Dienstvervanging, Censur Kiesrecht, Vrouwen Arbeid, Enquête Commissie. Men komt nog aandragen met: Patent, Persoonlijk Eigendom en Openbare School.

27 *Waarheen? Een woord aan de lezers van Max Havelaar.* 1860
Leyden: Engels. 2e druk [IISG: N 1185/98]
Schrijver (W.H.) van deze brochure trachtte de lezers van de Max Havelaar attent te maken op gevaarlijke kanten van het werk.

28 Brief van E. Douwes Dekker aan Jacob van Lennep, 5 mei 1860 (facsimile). Met bijgaande brief [IISG: ARCHIEF MULTATULI]
In de vitrine een transcriptie van dit schrijven.

29 *Die Frau. Monatsschrift für das gesamte Frauenleben unserer Zeit.* Jahrgang 9 Heft 2, November 1901. Berlin [IISG: ZO 1237]
In de rubriek Bücherschau boekbespreking van de Max Havelaar in de vertaling van Wilhelm Spohr. De recensent stelt: 'Man könnte ihn (de auteur Eduard Douwes Dekker) in eine Linie stellen mit Tolstoi und Zola ... aber er ist mehr Künstler als beide.'

30 *Asmodée.* Amsterdam. Jrg. 12 no. 7, donderdag 16 februari, 1865 [PERSMUSEUM: PM 120]
Onder het kopje *Ideeën van Malletuli* bespot dit satirische blad het voornemen van Multatuli om een eigen blad uit te geven.

31 *Multatuli, Vorstenschool.* Overgedrukt uit den 4den bundel 'Ideeën'. 1875 Amsterdam: G.L. Fünke [IISG: N 1185/16]

32 A.J. de Geus, *Eenige bedenkingen tegen Multatuli's Vorstenschool.* 1875 Leiden: Brill [IISG: N 1185/160]
Oorspronkelijk afkomstig uit de bibliotheek van de SDAP afd. Utrecht.

33 *De Vrije Gedachte.* Officieel orgaan van de vereeniging 'De Dageraad'. Nr. 110, 13 september 1918 [IISG: ZF 17383]

34 *De Zaanstreek. Algemeen Noord-Hollandsch Nieuws- en Advertentieblad.* Wormerveer: Uitgeefster Wed. J. van Ramshorst. Jrg. 32 no. 17, 24 april 1904 [PERSMUSEUM: PM 13437]
In het feuilleton *Indische Penkrassen* hekelt Lt. Clockener Brousson b.d. de 'leugens' in de Max Havelaar.

35 *De Hollandsche Revue.* Onder red. van Frans Netscher. 1901
Haarlem: De Erven Loosjes [IISG: ZK 44566]
In 1866, tijdens de zogenaamde Brüderkrieg (Oostenrijks-Pruisische Oorlog) is Multatuli in Duitsland. Via bemiddeling door Busken Huet wordt hij correspondent in Duitsland voor de *Oprechte Haarlemsche Courant*. De bedoeling is dat in een nieuwe rubriek 'Van den Rijn', zonder enig persoonlijk commentaar, Duitse kranten aangehaald worden over de politieke situatie in het Rijnland. Na enige maanden bedenkt Multatuli de niet-bestaande krant *Mainzer-Beobachter*. Met het 'citeren' uit deze gefingeerde krant, creëerde Multatuli buiten medeweten van de uitgever Joh. Enschedé een eigen column. In de rubriek 'Het Boek van de maand' komt in een bespreking van *Brieven aan Cd. Busken Huet*, door E.J. Potgieter, de kwestie van de niet-bestaande *Mainzer-Beobachter* uitvoerig aan de orde.

36 W.P.J. Overmeer, Cd. Busken Huet en de Mainzer Beobachter, uit *Ons Tijdschrift* Volgens W.P.J. Overmeer in *Ons Tijdschrift* 1906 is, voor zover hem bekend, *De Hollandsche Revue* het eerste tijdschrift geweest 'dat deze zaak onomwonden onder de oogen van het publiek bracht, bij gelegenheid der bespreking van de uitgave der brieven...' In hetzelfde artikel ontrafelt Overmeer de legende dat Busken Huet van deze mystificatie op de hoogte zou zijn geweest.

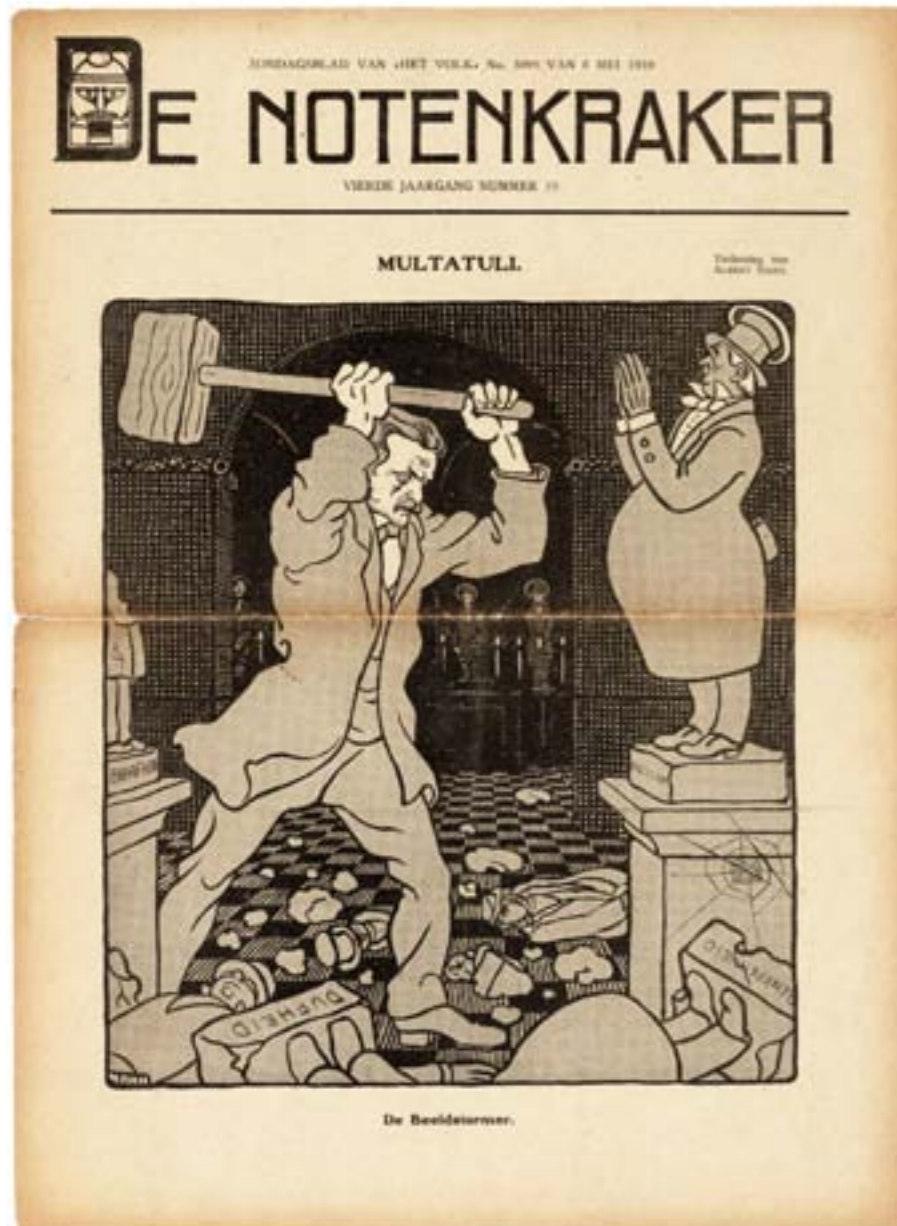
37 Albert Hahn (1877-1918), Multatuli-herdenking. Uit: *De Notenkraaker*, 8 mei 1910 [IISG: BG C 13/122]

38 *Oprechte Haarlemsche Courant*. Haarlem, Joh. Enschedé en Zonen. 24 september 1866 [PERSMUSEUM: PM 881]
De eerste aflevering op een groter formaat met Multatuli's rubriek 'Van den Rijn'.

39 August Allebé, Portret Multatuli. 1874. Litho [IISG: BG D 55/656]
August Allebé (1838-1927), schilder en lithograaf en van 1890-1906 directeur van de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

40 *Blijvende Hulde aan Multatuli*. 1860-1910 (IISG: ARCHIEF DE DAGERAAD)
Uitnodiging van vrijdenkersbeweging 'De Dageraad' voor een bijeenkomst op 23 januari 1910.

50

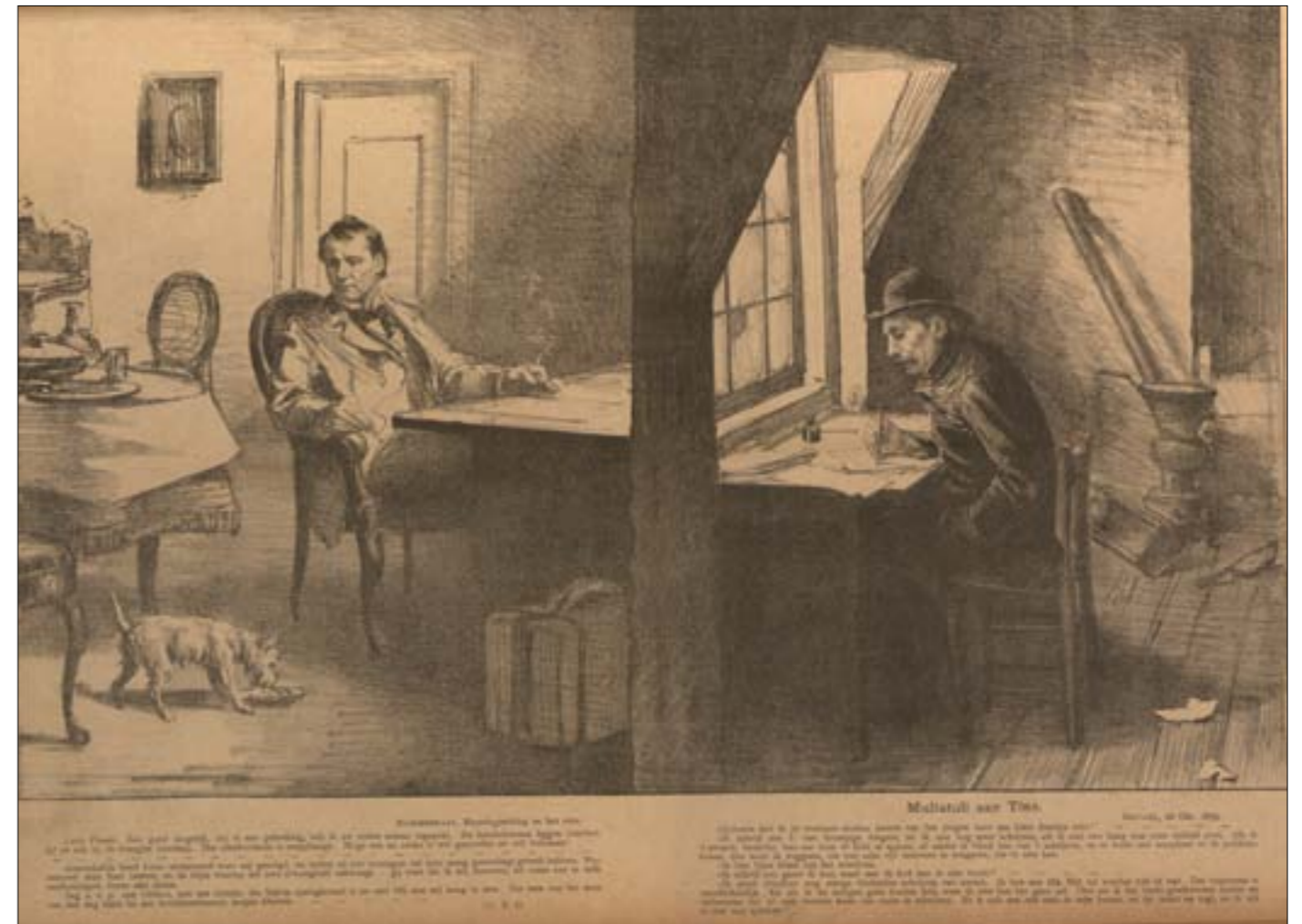
41 L.J. Jordaan (1885-1980), Multatuli-feest. Uit: *De Notenkraaker*. 7 februari 1920 [IISG: BG C 8/22]

42 Pagina 160 uit: *De Dageraad*. Jrg. 8 (1886/87) [IISG: ZO 17062]
'Op den 19den Februari 1887 stierf, bijna 67 jaar oud, te Nieder-Ingelheim ons EERELID **Eduard Douwes Dekker-Multatuli** - Hij heeft geleefd.'

43 Louis Raemaekers, Hoe Holland zijn zonen eert. Uit: *De Telegraaf*, 3 januari 1920 [IISG: BG C 5/168]

44 *De Tribune. Revolutionair-socialistisch volksblad*. Onder redactie van W. van Ravesteijn en David Wijnkoop. Amsterdam [IISG: ZF 17496]

45 Johan Braakensiek (1858-1940). Ter herdenking van Multatuli's honderdsten geboortedag. *Bijvoegsel van de Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 28 februari 1920 [IISG: BG D 19/946]

47

46 Jan Holswilder (1850-1890), prent uit *De Lantaarn*, Jrg 3 nr. 5, maart 1887
Uitgever A. Rössing, Amsterdam [IISG: BG C 1/153]

47 Johan Braakensiek (1858-1940). Twee schrijvers. *Bijvoegsel van de Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 22 juni 1890 [PERSMUSEUM: ZF 66161]

48 Albert Hahn (1877-1918), De anti-these in beeld. Verschenen in *De Notenkraaker*, 19 mei 1907 [PERSMUSEUM: PM 1/77-21]

49 Albert Hahn (1877-1918), Batavus Droogstoppel: 'Tja Multatuli is al zooveel jaren dood en ik leef nog'. Verschenen in *De Notenkraaker*, 8 mei 1910 [PERSMUSEUM: PM 1/81-34]

50 Albert Hahn (1877-1918), Multatuli. De Beeldenstormer. Uit: *De Notenkraaker*, 8 mei 1910 [IISG: BG C 13/121]

51 Johan Braakensiek (1858-1940), Multatuli in den lachspiegel. *Bijvoegsel van De Amsterdammer*, 26 oktober 1913 [IISG: BG C 1/484]

52 Hulde aan Multatuli door zijne vereerders. Uit: *De Vrijdenker. Orgaan van de afdeling Amsterdam der Vereeniging 'De Dageraad'*, maart 1914 [IISG: ZF 17571]

53 Kees Willemen (1943), Multatuli. Verschenen in *De Waarheid*, 1976 [IISG: BG D 27/866]

54 Peter van Straaten (1935), De Brink-en Deetmannetjes, die zo bijzonder fatsoenlijk waren... Verschenen in *Het Parool*, 10 oktober 1986 [PERSMUSEUM: BG PM 2/353]

55 Opland (1928-2001), 100 jaar later. Verschenen in *de Volkskrant*, 21 februari 1987 [PERSMUSEUM: BG D 79/845]

55

in *de Volkskrant*, 29 november 1985 [COLLECTIE WALDEMAR POST]
Verschenen bij een artikel van Piet Grijs, waarin gewag wordt gemaakt van een Multatuli-postzegel in 1987.

56 Waldemar Post (1936), Multatuli. Verschenen

57 Waldemar Post (1936), Multatuli. Verschenen in *de Volkskrant*, 3 april 1987 [COLLECTIE WALDEMAR POST]

Literatuur

Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra*, 2010

Atte Jongstra, *De Multatulianen, 125 jaar Multatuli-verering en Multatuli-Hulde*, 1985

Nop Maas, *Multatuli voor iedereen (maar niemand voor Multatuli)*, 2000

Nop Maas, *De Nederlandsche Spectator. Schetsen uit het letterkundig leven van de 2de helft van de 19de eeuw*, 1986

W.F. Hermans, *De raadselachtige Multatuli*, 1976